

TIL TARAQQIYOTIDA IJTIMOIIY SIYOSIY JARAYONLARNING ROLI

Shokirjonova E‘zoza Sherzod qizi

shokirjonovaezoza033@gmail.com

Anvarjonova Lola Anvarjon qizi

lolaanvarjonova937@gmail.com

Toshmurodova Hosila Alisher qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti O‘zbek tili adabiyoti yo‘nalishi
kechki 25/3 guruh talabalari*

Ilmiy rahbar: Turg‘unpo‘latov Diyorbek Ro‘zmamat o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada til taraqqiyotida ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Unda davlat tiliga oid islohotlar, qonunchilik hujjatlari hamda jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarning til rivojiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, globallashuv jarayonida tilning lug‘at boyligi kengayishi, yangi terminlarning kirib kelishi va ularning milliy tilga moslashuvi masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari til taraqqiyoti bevosita davlat siyosati va jamiyat ehtiyojlari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.*

KALIT SO‘ZLAR: *til taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, davlat tili, til siyosati, globallashuv, nutq madaniyati, terminologiya, islohotlar.*

РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА И РОЛЬ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

АННОТАЦИЯ: *В данной статье анализируется роль и значение социально-политических процессов в развитии языка. Рассматриваются реформы, связанные с государственным языком, законодательные документы, а также влияние социальных изменений в обществе на развитие языка. Также изучаются вопросы расширения словарного состава языка в условиях глобализации, появления новых терминов и их адаптации к национальному языку. Результаты исследования показывают, что развитие языка тесно связано с государственной политикой и потребностями общества.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *развитие языка, социально-политические процессы, государственный язык, языковая политика, глобализация, культура речи, терминология, реформы.*

THE ROLE OF SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN LANGUAGE DEVELOPMENT

ABSTRACT: *This article analyzes the role and significance of socio-political processes in language development. It examines reforms related to the state language, legislative documents, and the impact of social changes in society on language development. It also considers the expansion of vocabulary in the context of globalization, the emergence of new terms, and their adaptation into the national language. The research results show that language development is closely connected with state policy and societal needs.*

KEYWORDS: *language development, socio-political processes, state language, language policy, globalization, speech culture, terminology, reforms.*

KIRISH

Til - jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri bo‘lib, u nafaqat aloqa vositasi, balki millatning ma‘naviy boyligi, tafakkuri va tarixiy xotirasini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisadir. Tilning rivojlanishi bevosita ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, davlat siyosati, qonunchilik bazasi, islohotlar hamda jamiyatdagi o‘zgarishlar uning taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.[5] Shu jihatdan, til masalasi har bir mustaqil davlatda strategik ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasida davlat tilini rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5850-son²⁷ Farmoni (“O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”) til siyosatini yangi bosqichga olib chiqdi.[9] Mazkur farmon asosida davlat tilining jamiyat hayotidagi o‘rni mustahkamlanib, uning ilm-fan, ta’lim, boshqaruv va boshqa sohalarida keng qo‘llanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4479-son²⁸ Qarori (“Davlat tilini rivojlantirish departamenti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”) davlat tilini rivojlantirish bo‘yicha institutsional mexanizmlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynadi.[9] Ushbu qaror orqali til siyosatini amalga oshirish, nazorat qilish va rivojlantirish tizimi takomillashtirildi.

Til taraqqiyoti deganda tilning lug‘at boyligi, grammatik qurilishi, uslubiy imko niyatlari hamda uning ijtimoiy hayotning turli sohalarida qo‘llanish darajasining kengayishi tushuniladi. Ijtimoiy-siyosiy jarayonlar esa jamiyatdagi siyosiy islohotlar, davlat boshqaruvi, qonunchilik faoliyati, xalqaro integratsiya va globallashtirish kabi omillarni o‘z ichiga oladi.[2]

²⁷ <https://lex.uz/docs/-4561730> sayti

²⁸ <https://lex.uz/docs/-4664611> sayti

Aynan shu jarayonlar til rivojiga ta'sir etib, yangi terminlar paydo bo'lishi, nutq madaniyatining yuksalishi va tilning funksional imkoniyatlarining kengayishiga olib keladi. Shu bois, "Til taraqqiyotida ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning roli" mavzusi dolzarb ilmiy masala bo'lib, ushbu maqolada til rivojiga ta'sir etuvchi asosiy omillar, davlat siyosati va amalga oshirilayotgan islohotlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Til taraqqiyotida ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning roli masalasi o'zbek tilshunoslari tomonidan turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan bo'lib, ushbu ilmiy izlanishlar tilning jamiyat bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Xususan, Shavkat Rahmatullayevning "Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikasi" nomli maqolasida tilning lug'at boyligi jamiyatdagi ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar ta'sirida kengayib borishi, yangi termin va tushunchalarning shakllanishi ilmiy asosda tahlil qilingan. Muallif til rivojini jamiyat taraqqiyotining bevosita natijasi sifatida baholaydi.[2]

Shu bilan birga, Nizomiddin Mahmudovning "Davlat tili va nutq madaniyati" maqolasida davlat tilining jamiyat hayotidagi o'rni, rasmiy nutq me'yorlari va til siyosatining ahamiyati keng yoritilgan. Unda ijtimoiy-siyosiy islohotlar natijasida tilning nufuzi oshib borayotgani hamda davlat boshqaruvi tizimida tilning roli mustahkamlanayotgani ta'kidlanadi. Abduaziz Nurmonovning "Til va jamiyat munosabatlari" maqolasida esa tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati chuqur tahlil qilinib, uning siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog'liqligi asoslab berilgan. Muallif til taraqqiyoti jamiyatdagi umumiy rivojlanish darajasiga bevosita bog'liq ekanligini ilmiy jihatdan izohlaydi.[1]

Ta'lim va tarbiya omillarining til rivojiga ta'siri Qodirjon Yo'ldoshevning "Til ta'limi va ijtimoiy taraqqiyot" maqolasida keng yoritilgan bo'lib, unda yosh avlod nutq madaniyatini shakllantirish, tilni o'qitish metodlarini takomillashtirish va ijtimoiy muhitning tilga ta'siri tahlil etiladi.[7] Muallif til taraqqiyotida ta'lim tizimi hal qiluvchi o'rin tutishini alohida ta'kidlaydi. Zamonaviy jarayonlar, xususan globallashuvning tilga ta'siri Mahmud Sodiqovning "Globallashuv sharoitida o'zbek tilining rivoji" maqolasida ko'rib chiqilib, unda xorijiy tillar ta'sirida yangi so'z va atamalarning kirib kelishi, ularning milliy tilga moslashuvi va til siyosatining bu jarayondagi o'rni tahlil qilingan.[5]

Shuningdek, Dilnoza Xudoyberdiyevaning "Til siyosati va ijtimoiy jarayonlar" maqolasida davlat til siyosatining asosiy yo'nalishlari, qonunchilik asoslari hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli yoritilgan.[6] Unda til siyosati milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirishning muhim vositasi sifatida baholanadi. Umuman olganda, mazkur ilmiy maqolalar tahlili shuni ko'rsatadiki, til taraqqiyoti ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, jamiyatdagi har qanday o'zgarish til rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Tilning boyishi, uning qo'llanish

doirasining kengayishi va nufuzining oshishi bevosita davlat siyosati, ta’lim tizimi va globallashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir.[8]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda til taraqqiyoti va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil metodi orqali mavzuga oid ilmiy adabiyotlar o‘rganilib, umumiy xulosalar chiqarildi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida turli davrlardagi til siyosati va uning natijalari solishtirildi. Kontent-tahlil usuli asosida davlat tiliga oid normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni tahlil qilindi. Tizimli yondashuv orqali til taraqqiyoti ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar bilan bog‘liq murakkab jarayon sifatida ko‘rib chiqildi. Shuningdek, umumlashtirish va sintez metodlari yordamida olingan natijalar tartibga solinib, ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Til taraqqiyoti jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, har qanday davlat siyosati, qonunchilik islohotlari va global integratsiya jarayonlari tilning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekistonda mustaqillikdan keyingi davrda davlat tilini rivojlantirishga qaratilgan tizimli islohotlar amalga oshirildi va bu jarayon bugungi kunda ham izchil davom etmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa so‘nggi yillarda davlat tomonidan qabul qilingan qaror va farmonlar tilning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlash, uning rasmiy va norasmiy sohalarida keng qo‘llanilishini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Natijada o‘zbek tilining huquqiy maqomi kuchaydi, davlat organlarida ish yuritish to‘liq davlat tiliga o‘tkazilmoqda, ta’lim tizimida esa o‘zbek tilining ilmiy-uslubiy imkoniyatlari kengaymoqda.

Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar natijasida yangi terminologik birliklar shakllanmoqda. Xususan, iqtisodiyot, huquq, raqamli texnologiyalar va xalqaro munosabatlar sohalarida ko‘plab yangi atamalar kirib kelmoqda va milliy tilga moslashtirilmoqda. Bu jarayon tilning leksik boyligini oshirishga xizmat qilmoqda.[3]

Quyidagi jadvalda til taraqqiyotiga ta’sir etgan asosiy islohotlar va ularning natijalari keltirilgan:

1-jadval. O‘zbek tilini rivojlantirish bo‘yicha asosiy islohotlar

Yil	Me’yoriy hujjat / islohot	Asosiy mazmuni	Natijasi
1989	“Davlat tili to‘g‘risida”gi Qonun	O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berildi	Tilning huquqiy asoslari yaratildi

2019	PF-5850-son Farmon	Davlat tilining nufuzi va mavqeini oshirish	Til siyosati yangi bosqichga chiqdi
2019	PQ-4479-son Qaror	Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashkil etildi	Til siyosatini boshqarish tizimi shakllandi
2020-2026	Turli dastur va qarorlar	Rasmiy ish yuritishni davlat tiliga o‘tkazish	Davlat tilidan foydalanish kengaydi

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat siyosati til taraqqiyotida asosiy harakatlantiruvchi kuch bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, rasmiy hujjatlarda davlat tilining ustuvorligi ta‘minlanishi uning amaliy qo‘llanish doirasini kengaytirdi.[4] Bu esa tilning faqat muloqot vositasi emas, balki siyosiy va huquqiy tizimning muhim elementi ekanligini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, globallashuv jarayonlari ham tilga ikki tomonlama ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, yangi xorijiy so‘z va terminlar kirib kelmoqda, ikkinchi tomondan esa ularni milliy lashtirish va o‘zbek tiliga moslashtirish jarayoni kuchaymoqda. Bu holat tilning dinamik rivojlanayotgan tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

- til taraqqiyoti ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq;
- davlat siyosati til rivojida hal qiluvchi omil hisoblanadi;
- yangi ijtimoiy sharoitlar tilning lug‘at boyligini kengaytiradi;
- ta‘lim va boshqaruv tizimi tilning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi;
- globallashuv tilni boyitish bilan birga yangi muammolarni ham yuzaga keltiradi.

Shunday qilib, til taraqqiyoti doimiy va murakkab jarayon bo‘lib, u jamiyatdagi har bir ijtimoiy-siyosiy o‘zgarish bilan bevosita bog‘liq holda rivojlanib boradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari shuni yaqqol ko‘rsatadiki, til taraqqiyoti jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab, ko‘p qirrali va doimiy rivojlanib boruvchi jarayondir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki jamiyatning siyosiy, huquqiy, madaniy va ma‘naviy hayotini ifodalovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois jamiyatdagi har qanday ijtimoiy o‘zgarish, siyosiy islohot yoki global jarayonlar bevosita tilning rivojlanishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida mustaqillikdan keyingi davrda davlat tiliga bo‘lgan e‘tiborning kuchayishi til taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi.[8] Davlat tomonidan

qabul qilingan farmon va qarorlar, xususan davlat tilining nufuzi va mavqeini oshirishga qaratilgan hujjatlar natijasida o‘zbek tilining huquqiy maqomi mustahkamlandi, uning rasmiy sohalarida qo‘llanishi kengaydi. Bu esa tilning jamiyat hayotidagi o‘rnini yanada kuchaytirdi va uning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, til taraqqiyoti jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi bo‘lib, u davlat siyosati, ijtimoiy islohotlar va global jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Tilni rivojlantirish va uni asrash davlatning strategik vazifalaridan biri bo‘lib qolishi lozim, chunki til milliy o‘zlik, madaniyat va tarixiy xotiraning asosiy tayanchidir.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish orqali quyidagi takliflarni ilgari surishimiz mumkin:

-Davlat tilini rivojlantirishga qaratilgan islohotlarni izchil davom ettirish va ularning ijrosini kuchaytirish;

-Rasmiy ish yuritishda davlat tilidan to‘liq va to‘g‘ri foydalanishni nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish;

-Ta’lim tizimida o‘zbek tilining ilmiy-uslubiy imkoniyatlarini yanada kengaytirish va zamonaviy darsliklar yaratish;

-Yangi terminlarni milliy til asosida yaratish va ularni standartlashtirish ishlarini kuchaytirish;

-Ommaviy axborot vositalarida adabiy til me’yorlariga rioya qilishni oshirish;

-Yoshlar orasida nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan targ‘ibot ishlarini faollashtirish.

Umuman olganda, til taraqqiyoti jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, uni rivojlantirish davlat va jamiyatning doimiy vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] N. Mahmudov, “Davlat tili va jamiyat taraqqiyoti,” *O‘zbek tili va adabiyoti jurnali*, 2021.

[2] Sh. Rahmatullayev, “O‘zbek tilining leksik rivojlanishi,” *Filologiya masalalari*, 2020.

[3] A. Nurmonov, “Til va ijtimoiy jarayonlar munosabati,” *Til va adabiyot ta’limi jurnali*, 2019.

[4] Q. Yo‘ldoshev, “Ta’lim tizimida til rivojlanishi,” *Pedagogika jurnali*, 2022.

[5] M. Sodiqov, “Globalashuv va til siyosati,” *O‘zMU ilmiy axborotnomasi*, 2023.

[6] D. Xudoyberdiyeva, “Til siyosatining ijtimoiy ahamiyati,” *Ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2021.

[7] B. Yo‘ldoshev, “Funksional uslublar va zamonaviy til,” *O‘zbek filologiyasi*, 2020.

[8] G. To‘rayeva, “Ijtimoiy o‘zgarishlar va til taraqqiyoti,” *Tilshunoslik izlanishlari*, 2022.

[9] <https://lex.uz/> sayti